

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 141.7:005.336.4:061.22

Воробей Ю.М.,аспірант кафедри міжнародних економічних відносин,
Київський національний торговельно-економічний університет

НАЦІОНАЛЬНІ СТАНДАРТИ УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМ КАПІТАЛОМ МІЖНАРОДНИХ КОМПАНІЙ

Воробей Ю.М. Национальные стандарты управления интеллектуальным капиталом международных компаний. У статті проведено аналіз та узагальнення досвіду формування та використання систем звітування про інтелектуальний капітал міжнародних компаній в економічно розвинутих країнах світу. Розглянуто досвід формування та використання систем звітування про інтелектуальний капітал у Швеції, Данії, Австралії та Європі. Вирішено низку науково-практичних завдань у контексті вироблення єдиних стандартів звітності з інтелектуального капіталу, дослідження двох підходів до її розроблення та представлення результатів.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, звітність, національні стандарти управління, інкорпорована звітність, управлінські виклики, індикатори.

Воробей Ю.Н. Национальные стандарты управления интеллектуальным капиталом международных компаний. В статье проведены анализ и обобщение опыта формирования и использования систем отчетности об интеллектуальном капитале международных компаний в экономически развитых странах мира. Рассмотрен опыт формирования и использования систем отчетности об интеллектуальном капитале в Швеции, Дании, Австралии и Европе. Решен ряд научно-практических задач в контексте выработки единых стандартов отчетности об интеллектуальном капитале, исследования двух подходов к ее разработке и представления результатов.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, отчетность, национальные стандарты управления, инкорпорована отчетность, управленческие вызовы, индикаторы.

Vorobey Y.N. National standards for the management of intellectual capital of international companies. The article analyzes and generalizes the experience of the formation and use of reporting systems on the intellectual capital of international companies in the economically developed countries of the world. In particular, the experience of the formation and use of intellectual capital reporting systems in Sweden, Denmark, Australia and Europe has been considered. A number of scientific and practical tasks have been solved in the context of the development of common standards of intellectual capital reporting, the study of two approaches to its development and presentation of results.

Key words: intellectual capital, reporting, national standards of management, incorporated reporting, managerial challenges, indicators.

Постановка проблеми. Питання підвищення ефективності використання інтелектуального капіталу останніми роками перебувають у фокусі досліджень як науковців, так і державних установ різних країн. Дослідження щодо ролі інтелектуального капіталу в діяльності міжнародних компаній мають широкую географію та різняться за секторальною специфікою досліджуваних компаній, масштабом статистичної вибірки, часовим періодом, використовуваним методом, інтерпретацією результатів тощо. У тому чи іншому ступені всі міжнародні компанії докладають зусиль для підвищення ефективності використання інтелектуального капіталу. Ідентифікація та управління інтелектуальним капіталом стають стратегічними завданнями не лише окремих компаній, а й набувають загальнодержавного значення. Прикладами державної участі у цій діяльності є функціонування Центру інтелектуального капі-

талу в Шотландії, заходи японського міністерства торгівлі та промисловості, співробітництво міністерств США з Інститутом управління знаннями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження щодо впливу інтелектуального капіталу на результати діяльності міжнародних компаній (як національної приналежності, так і таких, для яких дана країна є приймаючою) здійснювалися в Австралії [1], Індії [2], Португалії [3], Британії [4], країнах Європи [5], США [6], Сінгапурі [7] та ін. Діяльність міжнародних компаній досліджувалася в таких секторах, як банківський [3], інформаційні технології [2], надання послуг [8], харчування [9] та ін.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз та узагальнення досвіду формування та використання систем звітування про інтелектуальний капітал міжнародних компаній в економічно розвинутих країнах світу.

Виклад основного матеріалу. В умовах, коли нематеріальні ресурси формують до 80% вартості розвинутих ринкових економік, формування стандартів звітності щодо використання інтелектуального капіталу набуває стратегічної значущості. На корпоративному рівні управління браком уніфікованих стандартів звітування призводить до розпорощування інтелектуальних ресурсів та помилковості в оцінюванні стратегічного потенціалу міжнародних компаній. Існує думка щодо недоцільності відображення інтелектуального капіталу у звітності корпорацій, оскільки це може призвести до ризику його копіювання іншими конкурентами. На нашу думку, стандартизація (як на національному, так і на міжнародному рівні) вимог до відображення інтелектуального капіталу у звітності корпорацій, навпаки, сприяє суттєвому зменшенню таких ризиків. Компанії, які стають суб'єктами відображення уніфікованої інформації за однаковими стандартами, мають можливість документально підтвердити свої конкурентні нематеріальні переваги, сформувати ефективну модель комунікацій зі стейкхолдерами та довести свої права на інтелектуальну власність у разі виникнення відповідних суперечок. Тому не викликає сумнівів, що звітування з інтелектуальних ресурсів, які становлять ядро ключових компетенцій компанії та є джерелом створення її доданої вартості, відповідає інтересам як самої компанії, так і національної економіки у цілому.

Однією з визначальних перепон на шляху до добровільного розкриття багатьма компаніями інформації щодо використання інтелектуального капіталу є застарілість наявного методичного забезпечення. Тому уніфікація стандартів розкриття інформації про інтелектуальний капітал компаній має передувати осучасненню аналітичного інструментарію формування відповідної звітності.

Також вироблення єдиних стандартів звітності з інтелектуального капіталу ускладнюється наявністю двох підходів до її розроблення та представлення результатів. Перший підхід передбачає звітування про обмежені та регламентовані компоненти інтелектуального капіталу, інкорпоровані в загальну фінансову звітність компанії. Його очевидною перевагою є формалізація результатів використання інтелектуального капіталу, а недоліком – обмеженість звітної інформації та неможливість швидкого пристосування до ринкових змін та запитів стейкхолдерів. Другий підхід базується на методиках, запропонованих науковцями, консалтинговими установами та самими компаніями. За своєю сутністю цей підхід є набагато більш адаптованим до вимог ринку та конкретних секторів діяльності компаній, але має варіативний та нестандартизований характер.

Окремою проблемою під час формування інкорпорованої звітності про інтелектуальний капітал є питання відображення вартості людського капіталу та капіталу відносин. Саме в контексті спроби вирішення цієї проблеми отримав потужний розвиток другий підхід до звітування з управління інтелектуальним капіталом, який являє собою різноманітні системи його оцінювання та моніторингу. Це, зокрема, інструмент шведської компанії Navigator Scandia [10], моніторинг нематеріальних активів К-Е. Свейбі [11], система збалансованих показників Р. Каплана та Д. Нортон [12]. Попри те, що ці та подібні системи забезпечують транспарентність, актуальність та адекватність інформації, вони є далекими від єдиних стандартів оцінювання

та вимірювання інтелектуального капіталу компанії. З іншого боку, такі системи мають широкі можливості персоналізації та адаптації під конкретні стратегічні цілі компанії, секторальну специфіку її діяльності та зміни ринкового середовища. Розглянемо досвід формування та використання систем звітування про інтелектуальний капітал у Данії, Австралії та Європі.

Датське керівництво зі створення цінності для клієнтів на базі знань компанії [13], розроблене за результатами співпраці міністерства торгівлі та промисловості із 17 датськими компаніями, рекомендує компаніям складати звітність щодо управління інтелектуальним капіталом з таких розділів:

- цілі та орієнтири управління знаннями – визначає, яку роль відіграє інтелектуальний капітал у створенні продукту компанії з урахуванням потреб споживачів, тенденцій ринку, особливих вимог до виробництва;
- управлінські виклики – довгострокові завдання та проблеми, що виникають у компанії в контексті управління інтелектуальним капіталом та впливу результатів цього управління на споживачів, працівників, процеси та технології;
- звітність – описує ініціативи та дії, які вживаються керівництвом компанії для вирішення поставлених завдань та подолання управлінських викликів із використанням системи індикаторів, засобів графічного узагальнення та інтерпретації результатів.

Система індикаторів, яка використовується Датським керівництвом, є подібною до аналогічних систем Navigator Scandia і Celemi, та забезпечує можливість звітування за двома стандартами (моделями). Модель А використовує узагальнюючі індикатори для звітування з управління інтелектуальним капіталом у контексті впливу на споживачів, працівників, процеси та технології. Модель В ілюструє прогрес, який досягнений компанією в контексті протидії управлінським викликам окремо за кожною з визначених компонент.

Австралійське керівництво з управління на основі розширених показників результатів діяльності [14] (Extended Performance Management, 2005 р.), розроблене австралійським Товариством економіки знань (Society for Knowledge Economics), передбачає групування показників діяльності компанії за такими критеріями:

- запаси, куди включено показники, які характеризують величину та типи інтелектуальних ресурсів компанії;
- інвестиції, як капітальні, так і ресурсні (часові, енергетичні, інформаційні та ін.);
- ефекти, куди включено показники, що характеризують можливі ефекти від інвестицій в інтелектуальний капітал відносно клієнтів, працівників, стейкхолдерів та ін.

Визначення конкретних заходів з управління інтелектуальним капіталом на основі розширених показників діяльності здійснюється шляхом визначення співвідношення між стратегічними цілями компанії у цілому та стратегічними цілями відносно кожного складника інтелектуального капіталу (структурний капітал, людський капітал, капітал відносин). До очевидних недоліків запропонованого підходу слід віднести можливість конфлікту під час визначення належності показників до груп «запаси», «інвестиції», «ефекти», а також складність визначення ізольованого ефекту від конкретних дій. Так, підвищення рівня задоволеності клієнтів може

виявитися інтегруючим результатом декількох ініціатив (удосконалення продукту, рекламна підтримка, інновації у просуванні та ін.), що утруднює завдання визначення пріоритетності інвестицій у той чи інший складник інтелектуального капіталу.

Європейська інструкція з відображення інтелектуального капіталу. Проект Intellectual Capital Statement (InCaS, 2003 р.) [15] створений на партнерських засадах 25 європейськими компаніями, шістьма бізнес-асоціаціями, науково-дослідними установами та незалежними експертами для зміцнення та розвитку інноваційного потенціалу європейських компаній. Європейська інструкція щодо формування звітності базується на ідеї щодо взаємозв'язку інтелектуального капіталу з корпоративними цілями, бізнес-процесами та результатами діяльності. Згідно зі структурною моделлю InCaS, ефективне використання інтелектуального капіталу відіграє провідну роль у системі управлінських рішень, спрямованих на реалізацію стратегії компанії.

Центральною категорією Європейського керівництва є «рівень зрілості компанії», який залежить від низки характеристик компанії (корпоративна культура, розмір, стадія життєвого циклу та ін.) та впливає на вибір й ефективність застосування технік оцінювання інтелектуального капіталу.

Підбиваючи підсумки аналізу національних стандартів звітування з управління інтелектуальним капіталом, слід зазначити на існування глобальних ініціатив, дотичних цій галузі. Це передусім так звані стандарти соціального (нефінансового) звітування. Практика складання соціальної звітності була введена провідними світовими корпораціями з кінця 1970-х років для зміцнення ділового іміджу підприємства та підвищення його інвестиційної привабливості. Сучасні соціальні ініціативи поряд із тим зумовлюють прибутковість компаній та їх комерційний успіх. У сучасній зарубіжній практиці соціальні звіти корпоративних структур створюються відповідно до міжнародних або національних стандартів, які регламентують зміст звіту, його структуру, порядок збирання даних та їх обробки.

Нині існує близько 20 різних стандартів нефінансової звітності. Найбільшого поширення набули чотири стандарти [16]: ISO 14000, SA 8000, AA 1000 і GRI. ISO 14000 є стандартом заходів з охорони і раціонального використання навколишнього середовища; SA 8000 – всесвітній стандарт, який акцентує увагу на трудових відносинах з урахуванням установлених норм відповідальності роботодавця у галузі умов праці; AA 1000 – спрямований на впорядкування соціальних ініціатив компанії і підвищення їх ефективності. Популярними в бізнес-співтоваристві є принципи соціальної відповідальності, розроблені міжнародною організацією «Глобальна ініціатива зі звітності» (Global Reporting Initiative – GRI) зі сталого розвитку, підготовлені за системою Глобальної ініціативи звітності. Сьогодні GRI де-факто став стандартом у визначенні рамок умов підготовки та показників нефінансової звітності. Система звітності GRI виступає для компаній основою розкриття інформації про свої результати щодо забезпечення сталого розвитку. Ця система застосовується компаніями будь-якого розміру, типу і місцезнаходження. Вона постійно вдосконалюється і розширюється в міру накопичення досвіду в звітуванні та зміни як потреб компаній, які звітують, так і аудиторії звітів. І хоча пере-

дусім звітність за стандартом GRI (як, власне, й інші стандарти нефінансової звітності) має соціальне призначення та спрямованість, вона містить багато показників, які дають уявлення про стан управління інтелектуальним капіталом компанії (кваліфікаційний склад кадрів, взаємовідносини зі стейкхолдерами, рівень задоволеності працівників та клієнтів та ін.).

Національні та глобальні стандарти звітування з використання інтелектуального капіталу на основі систем індикаторів систематизовано в табл. 1. Зазначимо, що сучасною тенденцією є міждержавна інтеграція зусиль щодо перетворення інтелектуального капіталу в результати діяльності компаній, створення позитивних зовнішніх ефектів та забезпечення уніфікованих стандартів відображення інтелектуального капіталу у звітності компаній.

На противагу інкорпорованій звітності про використання інтелектуального капіталу значне поширення у сфері управління інтелектуальним капіталом отримали різноманітні системи його оцінювання та моніторингу. Перевагою такого підходу є можливість оцінювання ефективності використання таких неосяжних та невимірних у фінансовому аспекті складників інтелектуального капіталу компанії. Його основними недоліками можна вважати застарілість, надмірну різноманітність та суб'єктивний характер методик. Попри те, що драйвери створення вартості на основі інтелектуального капіталу матимуть відмінності залежно від галузевої специфіки, національних особливостей, розміру компаній та ін., може бути визначений певний їх стандартний (універсальний) перелік. Зазначимо, що загальними вимогами до стандартів звітування з інтелектуального капіталу на основі системи універсальних індикаторів можна вважати:

- можливість візуалізації взаємозв'язку між цінністю інтелектуального капіталу та результатами його використання в діяльності компанії;
- кількісний характер показників, що підлягають оцінці та вимірюванню;
- можливість забезпечення системного характеру спостережень за динамікою показників;
- подолання інформаційної асиметричності у формуванні взаємовідносин між внутрішніми та зовнішніми стейкхолдерами.

На нашу думку, найкращі можливості в сенсі дотримання визначених вимог створює використання Європейської інструкції (керівництва) з відображення інтелектуального капіталу (Intellectual Capital Statement, InCaS [15]). Алгоритм звітування згідно з європейським стандартом InCaS базується на класичному уявленні щодо структури інтелектуального капіталу компанії, згідно з яким компонентами інтелектуального капіталу є людський, структурний та капітал відносин. Компоненти інтелектуального капіталу оцінюються низкою атрибутів:

- людський капітал: професійні компетенції, соціальна компетенція, мотивація співробітників;
- структурний капітал: корпоративна культура, внутрішнє співробітництво та обмін знаннями, інформаційні технології та явні знання;
- капітал відносин: відносини з клієнтами, відносини з інвесторами.

Кожен з атрибутів характеризується кількістю, якістю та рівнем використання (наявність систем-

Національні та глобальні стандарти звітування з використання інтелектуального капіталу на основі систем індикаторів (складено автором)

Стандарти	Країна (група країн)	Стандарти звітування
Національні стандарти звітування	Швеція	Модель Skandia Navigator [10]
	Данія	Датське керівництво зі створення цінності для клієнтів на базі знань компанії [13]
	Австралія	Австралійське керівництво з управління на основі розширених показників результатів діяльності (Extended Performance Management, 2005) [14]
	ЄС	Проект Intellectual Capital Statement (InCaS, 2003) [15]
Глобальні ініціативи	SA 8000 – всесвітній стандарт, який акцентує увагу на трудових відносинах з урахуванням установлених норм відповідальності роботодавця в галузі умов праці	
	AA 1000 – стандарт, спрямований на впорядкування соціальних ініціатив компанії і підвищення їх ефективності	
	ISO 14000 – міжнародний стандарт, що містить вимоги до системи екологічного управління компанією	
	GRI (Global Reporting Initiative) – виступає для компаній основою розкриття інформації про свої результати щодо забезпечення сталого розвитку	

ного управління). Атрибути оцінюються експертами суб'єктивно виходячи з їхнього уявлення про поточне та бажане значення середньоарифметичного цих атрибутів. Результатом є визначення «потенціалу покращення» за кожним з атрибутів, який засвідчує, наскільки поточне значення відрізняється від бажаного. Після цього експертами заповнюється матриця «Вплив інтелектуального капіталу на результати діяльності компанії» (Impact scoring matrix), де ті ж самі атрибути інтелектуального капіталу оцінюються за ступенем їхнього впливу на досягнення стратегічних цілей компанії в діапазоні від 0 (відсутність впливу) до 3 (експонентний вплив). Останнім кроком на цьому етапі є побудова матриці в системі координат «Потенціал покращення – Вплив на результати діяльності», кожен із квадрантів якої визначає стратегію управління інтелектуальним капіталом компанії залежно від сполучення цих двох характеристик (розвиток, стабілізація, аналіз та відсутність дій щодо управління інтелектуальним капіталом).

Питання оцінювання атрибутів інтелектуального капіталу вирішується за рахунок вибору індикаторів, які найкраще їх описують, рекомендованою кількістю від двох до шести на кожний атрибут. Такими індикаторами можуть бути, наприклад, працівники з вищою освітою, кількість лояльних клієнтів та ін. Загальною рекомендацією Європейського проекту InCaS є вибір індикаторів атрибутів інтелектуального капіталу, які можуть бути вбудовані в загальну систему показників діяльності компанії.

Детально рекомендації щодо використання Європейського стандарту звітування з інтелектуального капіталу подано на сайті проекту InCaS [15].

Слід зауважити на декілька загальних характеристик звітності європейських компаній, що подано

на сайті проекту InCaS. По-перше, подана звітність переважно належить компаніям, які функціонують у секторах економічної діяльності, для яких питання ефективного управління інтелектуальним капіталом є визначально важливими: інформаційні технології та програмне забезпечення, управлінський консалтинг та аутсорсинг, освітня діяльність та ін. По-друге, надана звітність є застарілою та має переважно ознайомчий (демонстраційний характер). Нарешті, підприємства, звітність яких сформована за стандартом InCaS та подана на сайті проекту, переважно належить компаніям, які належать до сектору малого та середнього підприємництва та не мають статусу міжнародних. На нашу думку, стандарт дає широкі можливості для якісного та прозорого звітування з інтелектуального капіталу в тому числі й міжнародних корпорацій, але необхідними є певна його адаптація та врахування специфічних характеристик діяльності міжнародних компаній.

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що звітування з інтелектуальних ресурсів, які становлять ядро ключових компетенцій більшості міжнародних компаній та є джерелом створення її доданої вартості, відповідає інтересам як самої компанії, так і національної економіки у цілому. Аналіз й узагальнення досвіду формування та використання систем звітування про інтелектуальний капітал у Швеції, Данії, Австралії та Європі дають змогу стверджувати, що сучасною тенденцією є міждержавна інтеграція зусиль щодо перетворення інтелектуального капіталу на результати діяльності компаній, створення позитивних зовнішніх ефектів та забезпечення уніфікованих стандартів відображення інтелектуального капіталу у звітності компаній.

Список використаних джерел:

1. Intellectual capital and firm performance in Australia / M. Clarke, D. Seng, R. Whiting. Journal of Economic Literature. 2010. P. 1–33.
2. Choudhury J. Performance impact of intellectual capital: a study of Indian IT sector. International Journal of Business and Management. 2010. № 5(9). P. 72–80.
3. Cabrita M., Bontic N. Intellectual capital and business performance in Portuguese banking industry. INT. J. Technology management. 2008. № 43(1–3). P. 212–237.

4. Pulic A. VAIC – An Accounting Tool for IC Management. URL: <http://www.vaic-on.net.start.htm>.
5. Intellectual capital transformation evaluating model / M. Molodchik, E. Shakina, A. Bykova/ Journal of Intellectual Capital. 2012. Vol. 13. № 4. P. 444–461.
6. Subramaniam M., Youndt M. The influence of intellectual capital on the types of innovative capabilities. Academy of Management Journal. 2005. № 48. P. 450–463.
7. Intellectual capital and financial returns of companies / H.P. Tan, D. Plowman, P. Hancock. Journal of Intellectual Capital. 2007. Vol. 8. № 1. P. 76–77.
8. Lim L.L.K., Dallimore P. Intellectual Capital: Management Attitudes in Service Industries. Journal of Intellectual Capital. 2004. Vol. 5. № 1. P. 187–190.
9. Impact of intellectual capital on performance of Indian food firms / A. Khani, F. Ahmadi, G. Homayouni. Interdisciplinary Journal of Contrmporary Research in Business. 2011. № 2(10). P. 315–326.
10. Edvinsson L. Developing Intellectual Capital at Skandia. Long Range Planning. 1997. Vol. 30. № 3. P. 320–373.
11. Sveiby K.E. Intangible Assets Monitor. URL: http://www.sveiby.com/articles/Company_Monitor.html.
12. Kaplan R.S., Norton D.P. The Balanced Scorecard – Measures then drive Performance. Harvard Business Review. 1992. Vol. 70. № 1. January February. P. 71–79. URL: www.marketmatch.com/.../Balanced%20Sco.
13. Rimmel G. The Danish Guidelines on Intellectual Capital Reporting. URL: https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/3058/1/SNEE2004_article_The_Danish_Guidelines_on_Intellectual_Capital_Reporting1.PDF.
14. Australian Guiding Principles on Extended Performance Management: A Guide to Better Managing, Measuring and Reporting Knowledge Intensive Organizational Resources. URL: <http://www.ske.org.au/download/Australian-Guiding-Principles.pdf>.
15. InCas – Intellectual Capital Statement for Europe. A new approach to make SMEs successful. URL: http://psych.lse.ac.uk/incas/page114/files/page114_1.pdf.
16. Воробей В., Журовська І. Нефінансова звітність: інструмент соціально відповідального бізнесу. К.: Інжиніринг, 2010. 84 с.